

Tompa Andrea

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Magyar Színházi Intézet (Románia)
egyetemi docens
andrea.tompa@ubbcluj.ro

Emlékezet és felejtés között. Bruckstein Ludovic/Lajos *Éjszakai váltás* című drámája Harag György rendezésében

DOI: 10.46522/Sg.2025.01.01

Rezümé

Tanulmányom Bruckstein Ludovic/Lajos *Éjszakai váltás* című drámájának színrevitelét vizsgálja meg a holokauszttal reprezentációja szempontjából. A magyar nyelvű bemutatót, mely Harag György első önálló rendezésének tekinthető, 1950-ben tartották Kolozsváron. A később emigrált szerző és a színdarab emlékezete elhomályosult, ahogy a holokauszttal színpadi emlékezete is; a művet azonban már 1950-ben is bizonyára cenzúrázták.

Kulcsszavak: holokauszttal, Harag György, cenzúra, kolozsvári magyar színház, megemlékezés

Between Remembrance and Forgetting. Staging Ludovic/ Lajos Bruckstein's Drama "Night Shift" by György Harag

Abstract

My study examines the staging of Ludovic/Lajos Bruckstein's drama "Night Shift" from the perspective of Holocaust representation. The Hungarian-language premiere was held in Cluj in 1950, and can be considered György Harag's first independent direction. The memory of the author, who later emigrated, and also of the play itself has faded, as has the memory of the Holocaust in the performing arts; however, the work had certainly been already censored in 1950.

Keywords: holocaust, György Harag, censorship, Hungarian theatre in Cluj, commemoration

– Milyen nyelvű író ön, Bruckstein Lajos?
 – Több nyelven dolgozó zsidó író vagyok. Annak idején, még a második világháború előtt, Zilahy Lajos *Híd* című budapesti folyóiratában jelent meg írásom. Később jiddis és román nyelven is írtam.¹

Jelen dolgozat egy nagyobb kutatás részeredményét mutatja be, melynek tárgya ekképpen írható körül: a holokauszttá ábrázolásának lehetőségei a romániai magyar színpadokon 1945–1989 között.² Az eddigi kutatásaim alapján felállított sorrendben az első ilyen mű Weinréb Ignác *Gyávák és hősök* című műve volt, amelynek színrevitelére a Janovics Jenő vezette kolozsvári színházban került sor 1945-ben. Ebben az elemzésben a második holokauszttá darabról, Bruckstein Ludovic/Lajos *Éjszakai váltás* című drámájáról lesz szó, melyet Harag György rendezett szintén a Kolozsvári Állami Magyar Színházban; a bemutatóra 1950. május 3-án került sor. Szimbolikus dátumon.

A romániai színpadi holokausztreprezentáció irányába akkor kezdtem el kutatni, amikor egy regényhez³ való vizsgálódás során rá kellett jönnöm, hogy a jelen színháztörténeti emlékezetében semmiféle nyoma nincs ezeknek a daraboknak, és a közkeletű elképzelés az, hogy nem is léteztek; kutatásom során azonban számos drámát és belőlük készült előadást találtam, amelyeket rendre fel szeretnék dolgozni. Ebben a vizsgálatban holokauszttá drámának tekintek minden olyan színpadi művet, ami a „holokauszttá” gyűjtőfogalommal említett eseménycsoport valamelyik elemét ábrázolja.⁴

1 (b. p.), *Bruckstein Lajos erdélyi származású új olé író, az Izraelben élő román nyelvű írók szervezetének elnöke*, Új Kelet, 1976/8524, júl. 23., 8.

2 A témában eddig megjelent írás: TOMPA Andrea, „Nemzetünk söpredéke”. *Az első (?) magyar holokauszttá darab kolozsvári bemutatója*, Korunk, 2023/2, 35–46.; TOMPA Andrea, “From Country X”: *An Early Play and Performance in Hungarian on the Holocaust*, *Holocaust. Studii și cercetări*, 2023/16, 237–251.

3 A regény megjelent *Sokszor nem halunk meg* címen (Jelenkor, 2023).

4 Gene A. PLUNKA, *Holocaust Drama: The Theater of Atrocity*, New York, Cambridge University Press, 2009.; KISANTAL Tamás, *Az emlékezés és a felejtés helyei: A vézskorszak ábrázolása a magyar irodalomban a háború utáni években*, Pécs, Kronosz, 2020.

Vizsgálatom a darab fennmaradt példányaira,⁵ a sajtóvisszhangra, továbbá az elfeledett szerző és a kontextus bemutatására törekszik. A nagy értelmezői keretet – mit tekintünk holokauszt-drámának, hogyan alakul a holokauszt emlékezetpolitikája, milyen kulturális és politikai, valamint történeti és esztétikai folyamatok, tágabb kontextusok határozzák meg az elemzett bemutatót – ha nem is hagyom teljesen figyelmen kívül, de csak tézisszerűen érintem. A cél inkább egy dráma és előadás ismertetése; a tágabb perspektíva későbbi feladat. Előadás-rekonstrukcióra a dolgozat nem törekszik, hanem arra keresi a választ, hogyan reprezentálja a dráma a holokausztot, milyen perspektívát, elbeszélés- és ábrázolásmódot választ, valamint arra, hogyan beszél a sajtó a bemutató kapcsán a holokausztról.

Ismeretlen, mára teljességgel elfeledett, egykor népszerű szerzőről van szó. Az emlékezetből való kivészésének okai összetettek: maga a szerző még életében visszavonult a „központból” (Bukarestből), elidegenedve az '50-es évek közegétől, a kialakuló politikai rezsimtől, ezt követően elszigetelődött Máramaroson;⁶ Izraelbe való emigrációja azt eredményezte, amit minden romániai szerző a diktatúra idején megtapasztalhatott: neve onnantól tabuvá vált a sajtóban. Bruckstein Ludovic (Lajos, Joseph-Leib) 1920-ban született Munkácson (amely akkor éppen Csehszlovákiához tartozott, a mai Ukrajnában található); Máramarosszigeten nőtt fel, 1988-ban halt meg Tel-Avivban. Édesapja,⁷ Mordechai egy kis, sétapálcákat gyártó

5 Súly- és rendezőpéldány található a Kolozsvári Állami Magyar Színház könyvtárában (Sz/865), 58 oldalas gépelt kézirat az előbbi, amelyet az elemzéshez használtam.

6 Erről Alfred Bruckstein, a fia beszél egy interjúban: <https://www.new-east-archive.org/articles/show/11408/ludovic-bruckstein-jewish-romanian-author-war-communism-holocaust-literature> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.].

7 Az életrajz részletet közli fia, Alfred Bruckstein: <https://adevarul.ro/stil-de-viata/stiinta/alfred-bruckstein-profesor-dupa-auschwitz-1803321.html> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]. Köszönetet szeretnék mondani Alfred M. Brucksteinnek, a szerző Izraelben élő fiának, aki részletes biográfiát és publikációs listát bocsátott rendelkezésemre.

üzemet birtokolt, melyet testvérével együtt vezetett; a család gyógynövényekkel is kereskedett. A családból ketten éltek túl a holokausztot:⁸ Bruckstein Lajos és testvére. Előbbit Auschwitzba, Bergen-Belsenbe, majd további táborokba deportálták,⁹ fogolyként az A37013-as tetovált számot viselte. Visszatérése után Kolozsváron és Máramarosszigeten tanul, ahol később a Népművészeti Iskola igazgatója, illetve a kulturális minisztérium dramaturgiai szekciójának irodalmi titkára lett. A család 1971-ben emigrált Izraelbe.

Bruckstein a korabeli szóhasználat szerint jiddis író volt, aki elsősorban anyanyelvén (jiddisül) alkotott, de ismereteink szerint magyar, román és héber nyelven is írt. Egy, a *Korunk*ban megjelent cikkéhez illesztett leírás szerint: „máramarosszigeti közíró”.¹⁰ Írói debütjére 1945-ben kerül sor (a *Viața Românească* folyóiratban ír tárcákat). Samuel Stern és Kalman Kahan mellett Bruckstein a jiddis nyelvű *Unsere Leiben* (1947) folyóirat alapítója. Élete során számos román, magyar és héber nyelvű próza- és drámakötete jelent meg 1949 és 1970 között Romániában.¹¹ Máramaroson 1956-ban már színjátszókört vezet, rendez, a helyi népművészeti iskola vezetője.

8 A magyar holokauszt történetéről kiindulópontjaim R. Braham, Gidó Attila, Löwy Dániel, Tibori Szabó Zoltán munkái: Randolph L. BRAHAM, *A holokauszt: Válogatott tanulmányok*, Bp., Láng, 2002.; Randolph L. BRAHAM, *Genocide and Retribution: The Holocaust in Hungarian-Ruled Northern Transylvania*, Boston, Kluwer-Nijhoff, 1983.; *Magyar–zsidó viszony a XX. századi Erdélyben*, szerk. GIDÓ Attila, <https://digiteka.ro/publikacio/magyar-zsido-viszony-a-20-szazadi-erdelyben> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]. A kolozsvári holokauszt történetéhez lásd: LÖWY Dániel, *A Kálváriától a tragédiáig: Kolozsvár zsidó lakosságának története*, Kolozsvár, Koinónia, 2005.; TIBORI SZABÓ Zoltán, *Árnyékos oldal*, Kolozsvár, Koinónia, 2007.; TIBORI SZABÓ Zoltán, *Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948)*, I–II, *Korunk*, 2004/8, 76–85; 2004/9, 77–88.

9 Az áldozatok és túlélők adatbázisában található adatlapja: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=8325828 [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.].

10 Lásd [N. n.], *E szám munkatársai*, *Korunk*, 1962/7–8, [borítói].

11 A teljes lista itt: <https://freddy.cs.technion.ac.il/wp-content/uploads/2018/06/Publications.pdf> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.].

Magyarul több színdarabja jelent meg,¹² de meglepő módon azt a drámát, amely ismertté tette, az itt tárgyalt *Éjszakai váltás*t sem magyarul, sem románul nem adták ki nyomtatott formában.

Izraelbe való emigrálása után több prózai kötetet publikált, a könyveket románul írja, héberre fordítják; az emigrációban az izraeli Román Írók Szervezetének elnökévé választják. Fia, Alfred Bruckstein az írói hagyaték gondozójaként az elmúlt években édesapja prózai köteteinek angol nyelvű publikálását kezdeményezte, illetve emlékkoldalt hozott létre.¹³

Bruckstein prózai és drámai világa mélyen gyökerezik zsidóságának kultúrájában; „prózáját a máramarosi haszid folklór (zsidó ortodoxia) ihlette, legendás történetek, némelyik realiztikus, mások ironikusak, sőt szarkasztikusak is”, fogalmaz Hitter Otto.¹⁴

A frissen, 1948-ban megnyíló Zsidó Színházban összesen öt darabját adták elő jiddis nyelven. A holokauszt emlékezete eleven számára, járt Lengyelországban, ír a varsói gettóról¹⁵ a gettófelkelés 20. évfordulójára;¹⁶ az emlékezet és az újjáépítés gondolata fontos eleme írásának.

Az *Éjszakai váltás* című darabot Romániában román nyelven sosem játszották és nem is publikálták, csak jiddis és magyar nyelvű bemutatóról tudunk 1949-ből, illetve 1950-ből. A holokauszt emlékezete szempontjából ennek jelentősége van: elsősorban a zsidó és a magyar közösség kapcsolódik össze a megemlékezés

12 Magyarul megjelent darabjai: *Nyugtalan szerelem* (egyfelvonásos, nem játszották magyarul); *Fehér lepke* (műkedvelők játszották Máramaroson); *Meggondolatlan lépés* (színmű, műkedvelők adták elő Máramaroson); *Váratlan vendég* (színmű, műkedvelők adták elő Máramaroson); *Az éj csendjében* (színmű, műkedvelők adták elő Máramaroson).

13 <https://freddy.cs.technion.ac.il/life/ludovic-bruckstein/> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.] Személyes kapcsolódásom, hogy az egyesült királyságbeli Istros Books mindkettőnk kiadója is.

14 <https://informatia-zilei.ro/ludovic-bruckstein-cel-mai-prolific-scriitor-din-maramures-s-a-nascut-la-27-iulie-1920/> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]

15 BRUCKSTEIN Lajos, *A varsói gettó-hősök emlékművénél*, Korunk, 1963/7, 959–961.

16 Ez az 1963-as látogatás monstre esemény volt, számos országbeli résztvevővel.

szükségességével; a román (nyelvű) emlékezetközösség, és így a színház sem érzi feladatának, hogy a holokausztot tematizálja.

A jiddis nyelvű bemutatót 1949. október 1-jén tartották a nemrég megnyílt bukaresti Zsidó Színházban¹⁷ Mauricius Sekler rendezésében, *Naht-siht* címen. A szerző nevét Brukstein Ludovic helyesírással tartják nyilván ma a cimec.ro színházi adatbázisban.¹⁸ „Auschwitzi darabbal nyitott a bukaresti zsidó állami színház” – írja az izraeli *Új Kelet*.¹⁹ „Bukarestből jelentik: A bukaresti zsidó állami színház Brukstein Lajos *Éjszakai őrségváltás* c. darabjával nyitotta meg szezonját. A szerző, aki az auschwitzi haláltábor egyik foglya volt, darabjában az ottani deportáltak egyik lázadási kísérletét dolgozta fel.” „Ez az előadás volt az első olyan helyi drámai szöveg színpadra állítása, amelyet jiddisül írtak. A második világháborút követően, miután hosszú ideig tilos volt a jiddis nyelv színpadi használata. Ez volt egyben az első előadás a zsidó emberek életéről az új Népköztársaságban”, írja Mihai Lukács, a romániai holokauszt-dráma kutatója.²⁰ (Kutatásaim szerint azonban az első ilyen dráma Kolozsváron került színre 1945-ben, Weinréb Ignác *Gyávák és hősök* című műve.)

A sikeres, dicséret bemutatóról szóló kritikában²¹ feltűnő, hogy a haláltábor foglyai etnikai hovatartozásuk szempontjából nincsenek megnevezve, vagyis nincsenek „zsidók”, helyettük vannak „internáltak”, „elgázósítottak” (szemben a darabbal, amely igenis nevével nevezi a zsidókat). Jól érzékelhető, hogy Auschwitz és a haláltáborok „zsidótlanítása” a sajtóban nyelvilag már megkezdődik. Több cikk is kiemeli, hogy a szerző maga is túlélő, amely tapasztalat vélhetőleg a szerzők szerint hozzájárul a mű hitelességéhez. A bukaresti előadást Temesvárra is elvitték vendégjátékra; „a színdarab a haláltáborok világát, Auschwitzt mutatja be. Mélyen megrendítő cselekmény ez,

17 Mihai LUKÁCS, *The Holocaust Theatre in Romania (1941-1958)*, Holocaust: Studii și cercetări, 2019/11, 175–202.; Corina L. PETRESCU, *Celebration Yiddish Theater in Gheorghie Gheorghiu Dej's Romania*, Revista de Istorie a Evreilor din Romania, 2017/2, 18.

18 <https://star.cimec.ro/> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]

19 [N. n.], *Auschwitzi darabbal nyitott a bukaresti zsidó állami színház*, Új Kelet, 1949/359, okt. 19., 4.

20 LUKÁCS, i. m.

21 Ion Marin SADOVEANU, *Drama și teatrul*, Universul, 1949/240, okt. 14., 3.

amely a harcos ember magas erkölcsi felfogását ábrázolja, aki még a kemencék árnyékában is minden lehetőségtől megfosztva, küzd a fasizmus ellen, a szabad jövőért”, olvasható a vendégjátékról.²²

A *Romániai Magyar Szó* egy 1949-es lapszámában magyar nyelvű reklámot közöl az „Auschwitzi történet” alcímet viselő műről, amelyet a Zsidó Színházban adtak elő; ezek szerint a magyar nézők számára is fontosnak tartották ezt a bemutatót.

A kolozsvári magyar színházban az előadásra nem sokkal a bukaresti után, 1950. május 3-án kerül sor Harag György rendezésében, a művet Hobán Jenő fordította. A dátum választása bizonyára nem véletlen: 1944. május 3-án reggel 5 órakor kezdődik meg a gettósítás Kolozsváron.²³ Az előadásról megismert kevés sajtóanyag ezt a szimbolikus dátumot, amely a bemutatót egyben megemlékezéssé is emeli, nem említi. Vajon lehet-e ennek a dátumnak valamilyen szimbolikus tartalma?

A bemutatóhoz képest egy évvel korábban, 1949 májusában, a kolozsvári gettó felállításának 5. évfordulóján még tartanak megemlékezéseket a Kolozsvári Zsidó Demokratikus Bizottság szervezésében a téglagyárban, ahol a gettót felállították, és ahova több mint 16 000 embert bezsúfoltak; erről a megemlékezésről a sajtó is írt. 1950-ben azonban ilyen megemlékezésnek már nem akadunk a nyomára, legalábbis a sajtó nem ad hírt; azt azonban már tudni lehet, hogy a téglagyár már nem a gettó emlékezetét hordozza, hanem a szocialista munkaverseny tevékeny gyára. A „zsidó” ekkor már a sajtóban a „cionista” szinonimájaként jelenik meg, tehát ellenséges csoport tagjaként. Úgy tűnik, 1950-ben már nincs nyilvános megemlékezés a helyszínen, a kolozsvári téglagyárban. Az emlékezetnek szimbolikus terekbe kell költöznie.²⁴

22 [N. n.], *A bukaresti Állami Zsidó Színház vendégjátéka*, Szabad Szó (Temesvár), 1950/176, júl. 30., 4.

23 <https://www.csillagoshazak.hu/kronologia/1944/majus/1-7> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]

24 Az emlékezés és felejtés kérdéséhez lásd: Giorgio AGAMBEN, *Ami Auschwitzból marad*, Ford. DARIDA Veronika, Bp., Kijárat, 2019.; Alvin H. ROSENFIELD, *A holokauszt vége*, ford. KOVÁCS Sz. Anna, Bp., Gondolat, 2013.; SZÜCS Teri, *A felejtés története: A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben*, Pozsony, Kalligram, 2011.

A kolozsvári játékrendi regiszter szerint²⁵ a darabot összesen nyolcszor játszották abban a májusi hónapban, amikor hat évvel korábban Kolozsváron a téglagyárban még állt a gettó. A következő évadban a darabot nem újítták fel. Több magyar nyelvű bemutató nem ismert.

A darab már a korabeli cenzúra és ideológiai elvárások nyomát hordozza. „... az *Éjszakai váltást* [a szerző] átadta az Állami Zsidó Színháznak. Ott azonban egy író azt mondta neki, hogy hozzá kell tennie egy bevezetőt, amely a pártvonalat követi. Ez nem tetszett neki, bár hozzáírta”, idézi fel a fia, Alfred Bruckstein.²⁶ Bizonyára az elő- és utójáték az, a dramaturgiai keret, amit a szerző az ideológus/cenzor kérésére illeszthetett a darabhoz.

Az ismert magyar nyelvű példányban öt képre van tagolva a dráma. A jelenből, a háború utáni évekből induló eseménysorban Mira és Lána vannak a színen, férjeik éjszakai váltásban dolgoznak és a szocialista munkaversenyben vesznek részt. Ez az új, mostani éjszakai váltás indítja el a nőket az emlékezésben, hogy felidézzék a korábbi, fogságbeli éjszakai váltást; három éve szabadultak fel. A várost felújították, béke van. Emlékezniük kell, mondják, ahogy az elégetett szüleik és fivérek hamva követeli tőlük, és a fasizmust még nem irtották ki mindenütt. A nők a napilapokat olvassák az amerikai kommunista perek vezetőiről, a fasizmus Berlinben is a kommunisták üldözésével kezdődött, idézik fel.

Lána egy ellenálló nő történetét beszéli el, aki egy gyárban robbantott; elkezdődik a táborbeli események felidézése, amikor a nők egy fegyvergyárban dolgoztak Wüsterdorfban. Márta egy levelet ad át neki, amelyet megőrzött. A levél Jakab hősi halálát beszéli el; ezek a hősök nem karba tett kézzel haltak meg. A levél olvasása során megelevenedik a múlt, az auschwitz barakk, férfiak barakkja, ők a „kanadások”. Az elbeszélésekből megtudjuk, hogy szétválasztották a családokat, öregeket, gyermekeket, feleségeket, férjeket. Szóba kerülnek a gettóból kiszabadított foglyok,

25 KISS-DOBOS László, szerk., [*Kolozsvári játékrendi regiszter – kézirat*], Bp., 2017. OSZMI.

26 <https://www.new-east-archive.org/articles/show/11408/ludovic-bruckstein-jewish-romanian-author-war-communism-holocaust-literature> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]

akik svájci útlevelet kaptak. „Nem zsidók voltak! Bankárok, gyárosok, textilesek.” Az egyik hős máramarosi, a fogvatartó egy visói sváb. Felidézük korábbi életüket, családjukat, jiddis kifejezések is elhangzanak. Mindannyian Erdélyből származnak. Megtudják, hogy az öregeket és gyermekeket elpusztították, ahogy mindenkit, akit balra küldtek. A német tiszték németül beszélnek a drámában (fordítás követi magyarul a szöveget). Jakab mindannyiukat biztatja, hogy élni kell, ne adják fel.

Hosszú idő telik el a következő képig (felvonásig); a foglyok egyre meggyötörtebbek. Kiderül, hogy ők a Sonderkommando tagjai, munkájukat, feladatukat szavakkal írják le. Elmondják, hogy bár tudták, mi készül, azt hitték, csak az osztrák, cseh és lengyel zsidókról van szó, róluk, erdélyiekről, máramarosiakról nem. Lázadozni készülnek. Azt is elbeszéli, hogy Auschwitzról otthon, a rádióból nem értesülhettek – a briteknek nem volt érdeke erről beszélni, szemben a moszkvai rádióval, amely viszont beszélt a táborokról. Megtudják azt is, hogy a sonderkommandósok háromhavonta „cserélődnek”, őket is el fogják gázosítani. Megjelenik Ivása, aki nem zsidó, hanem kommunista fogoly, szovjet tiszt. Ivása leveleket hoz a családoktól, feleségektől. Erdély kettévágása is szóba kerül; délen a magyarokat, északon a románokat üldözik. Jakab, akinek az anyját kellett a kemencébe tolnia, fellázad; a németek a színen lelövik. Egy Sacher nevű gazdag nagyiparos ki akarja magát vásárolni, mindenkinek pénzt ajánl. Sacher elárulja a németeknek a készülő lázadást.

Ivása segítségével szervezett lázadásra kerül sor, Sachert a foglyok lövik le. Felrobbantják a krematóriumot, a lázadás sikeres.

Az utóhang szerint reggel van, visszaérkezünk a jelenbe. A korábbi jelenetekben megismert Áron és Éli érkeznek haza az éjszakai váltásból. A gyári munkáról, a termelési versenyről beszélnek. Egy harmadik társuk is megkerül a táborból, aki most egy állami gazdaságban dolgozik. A szép új világban nagyon messzire kerültek a sötét auschwitzi éjszakától. Felébred egy kisgyermek is, Jakabnak hívják. „Te vagy a jövő”, hangzik a darab utolsó sora.

A darab a kialakuló világrend ideológiai keretei között látja és láttatja a holokausztot és a zsidóság helyét a szocialista politikai

rendszerben. Egy dolgozó, cselekvő zsidóság képét rajzolják fel a szocialista Romániában, és egy aktív, ellenállásra, lázadásra képes zsidóságot a haláltáborban, amely nem adta meg magát passzívan az elnyomásnak. A fasizmussal szembeni küzdelem összeforr a kommunizmusért vívott harccal. A dráma egy osztályok által rétegzett zsidóságot vázol fel, amely osztályok megmaradtak (a haláltáborban is); az elnyomó, tőkés burzsoázia gyávák és árulók osztálya. Felmutatja a fasizmus veszélyét a jelenben (imperializmus és fasizmus összefüggését), valamint a kisebbségek számára (sztálini mintára) megteremtett egyenlő jogokat a szocialista Romániában, amelyet majd a kritika is kiemel: a sztálini nemzetiségpolitika győzelmét. A szovjet hős, aki a lázadás motorja, fontos szerepet játszik a táborban. Az egyenlőség, szocialista verseny, termelés – ipari és mezőgazdasági munka – arat győzelmet, a zsidóságot (a korabeli szóhasználatnak megfelelően) átrétegesítették, mindenki hasznos munkát végez az iparban vagy a mezőgazdaságban. Értelmiségi figura nincs a színpadon. A reményt a megszülető gyermek hordozza.

A darab keretes szerkezetű, a jelenből a jelenbe érkezik a múlton keresztül; első három képe (felvonása) inkább statikus, elbeszélésekből ismerhető meg a helyzet; a negyedik-ötödik kép cselekményes, dinamikus (a lázadás eseménye, a konfliktus).

A darab hangsúlyozottan erdélyi térséghez kapcsolódik, a valásnak, a zsidó kultúrának mint megkülönböztető jellemvonásnak nincs szerepe, a szereplők neve hangsúlyozottan zsidó.

Bruckstein egy valós történelmi eseményből, a Sonderkommando 1944. októberi lázadásából indult ki, amikor a zsidó különleges egység, a Sonderkommando tagjai Auschwitz-Birkenauban fellázadtak az SS-őrök ellen; a harcokban közel 250-en vesztették életüket, a lázadás leverése után pedig további 200-at lőtték agyon az SS őrei. Napokkal később az SS öt nőt, köztük négy zsidót azonosított, akik egy krematórium felrobbantásához juttattak robbanószereket a Sonderkommando tagjainak. Mind az öt nőt kivégezték.²⁷ A dráma nem a veszteséget, hanem a lázadás,

27 <https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/jewish-resistance>
[Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]

az aktív ellenállás heroizmusát tematizálja; történelmi hűség aligha kérhető számon rajta.

A magyar bemutató kritikái „fogadtatásáról” nemigen beszélhetünk, egyetlen cikk áll rendelkezésre, a helyi városi lap, az *Igazság*²⁸ ismereteink szerint nem írt róla. Az *Utunk*-beli kritika jobbára dicséeri, fontosnak tartja a bemutatót, ám a kritikában nagyon hangsúlyosak azok a (kortárs) ideológiai keretek, amelyekbe a mű ágyazódik. „Bruckstein színműve hazai drámairodalmunk életerős hajtása. A sikerült alkotás bizonyítéka annak, hogy a Román Munkáspárt sztálini nemzetiségi politikája lehetővé teszi és hatékonyan elősegíti az együttélő nemzetiségek irodalmának sokszínű, gazdag virágzását”, indítja kritikáját Hajdu Győző.²⁹

Feltárja ugyanakkor a burzsoázia által hirdetett elvtelen, nemzeti egység lényegét és osztálytartalmát: a tröszt-tulajdonosok, bankárok, gyárosok, nagyiparosok és nagyvállalkozók menteni és biztosítani tudták élősdí életmódjukat. (...) A darab azáltal, hogy élénk állítja azokat az Áronokat, Éliket és Leizer Wolfokat, akik a győztes Vörös Hadsereg felszabadító harcai nyomán a haláltáborokból megszabadulhattak és ma üzemekben, gépek mellett, kollektív gazdaságokban, szocialista munkaversenyekkel és újításokkal építik hazánkban a szocializmust, a magyar és a román szovinizmus antiszemita hírverését leplezi le.³⁰

Ha nem volna elég hangsúlyos a cikkben a sztálini kisebbségpolitika, a cikk többszedségében írás olvasható egy szovjet kirgiz festőről.

Hajdu dicséri a rendezői munkát, amely sikeresen elkerüli a túlzó naturalista elhajlásokat, a darab gyengébb részein azonban nem tud rendezőileg javítani (hogy melyek ezek, nem fejtí ki).

28 A helyi lap, az *Igazság* mindenről ír – Pravda cikke, bolsevik sajtó, Sztálin elvtárs műveinek 5. kötete, dollársajtó, május 1. ünnepsége, békeharc –, de a helyi bemutatóról nem. A színház hirdetése ezzel a színdarabbal jelenik meg a lapban.

29 HAJDU Győző, *Éjszakai váltás*, *Utunk*, 1950/9, máj. 13., 2.

30 Uo.

A színészek munkáját – köztük Senkálscopy Endrét és Flóra Jenőjét – kevésbé dicséri; előbbi olykor hatásvadásznak, utóbbit nem elég átéltnak látja.

Az ekkor huszonöt éves Harag György első önálló rendezéséről van szó (amely vizsgarendezését és segédrendezői működését követően születik). A rendező a darabban szereplő Máramaros közeléből származik zsidó családból. 1944-ben családjával együtt deportálják, Auschwitzba, Mauthausenbe, majd Ebensee-be hurcolják, onnan szabadul egyedülként a családból.

Ezekben az években Harag sokat játszik színészként, játékát gyakran dicséri a sajtó.³¹ Az *Éjszakai váltás* esetében a cikkek szinte mindig kiemelik, hogy Bruckstein maga is a drámában foglalt tapasztalatok, a haláltáborok túlélője, azonban Harag esetében ilyet sosem ír le a sajtó. Igaz, nagyon gyér Harag György „sajtója” ebben az időszakban; még csak most fejezte be a főiskolát. Bár csak öt évvel fiatalabb Brucksteinnél, Harag György Auschwitz-tapasztalata nem közismert; ahogy Nánay István kritikus, Harag György szellemi hagyatékának egyik gondozója, barátja és szakmai életének kísérője fogalmazott egy interjúban³² arra a kérdésre, hogy beszélt-e neki Harag a deportálásról, lakonikusan ennyit válaszolt: „Soha.” És bizonyára a hitelesség szempontjából más elvárásokat támasztott – ha támasztott – ez a korszak egy írott holokauszt-szöveg szerzőjével és mást a rendezővel szemben: a szerző saját életével és tapasztalatával hitelesítette és egyben jogot formált a megszólalásra és tapasztalata elbeszélésére, a rendező viszont – immár a rendezői színház esztétikai tapasztalatával bírva – inkább interpretátor, aki nem szöveget hoz létre, hanem egy szöveg értelmezésével foglalkozik.

Harag György ekkor alig öt éve tért vissza a különböző halál- és munkatáborokból; ahogy annyian, ő is csodával határos módon élt túl. A bemutató napjáról, ha nem is ő döntött egy személyben,

31 Harag Györgyről lásd: *Rendezte: Harag*, szerk. NÁRAY István, Bp., Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2000.; *Harag György színháza*, szerk. NÁRAY István, Bp., Pesti Szalon, 1992.; *Át akarta ölelni az egész világot: Harag György színháza*, szerk. KOVÁCS Örs Levente, tan. GAJDÓ Tamás, Bp., MMA, 2020.

32 Készült 2021-ben, a szerző archívumában.

de a darabot talán nem véletlenül erre a napra, a kolozsvári zsidóság üldözésének drámai napjára tűzték ki. Pályájának első holokauszt-bemutatója ez a háromból, amelyet eddig ismerünk.

Bibliográfia, források

- (b. p.), *Bruckstein Lajos erdélyi származású új olé író, az Izráelben élő román nyelvű írók szervezetének elnöke*, Új Kelet, 1976/8524, júl. 23., 8.
- [N. n.], *A bukaresti Állami Zsidó Színház vendégjátéka*, Szabad Szó (Temesvár), 1950/176, júl. 30., 4.
- [N. n.], *Auschwitzi darabbal nyitott a bukaresti zsidó állami színház*, Új Kelet, 1949/359, okt. 19., 4.
- [N. n.], *E szám munkatársai*, Korunk, 1962/7–8, [borító].
- AGAMBEN, Giorgio, *Ami Auschwitzból marad*, Ford. DARIDA Veronika, Bp., Kijárat, 2019.
- BRAHAM, Randolph L., *A holokauszt: Válogatott tanulmányok*, Bp., Láng, 2002.
- BRAHAM, Randolph L., *Genocide and Retribution: The Holocaust in Hungarian-Ruled Northern Transylvania*, Boston, Kluwer-Nijhoff, 1983.
- BRUCKSTEIN Lajos, *A varsói gettó-hősök emlékművénél*, Korunk, 1963/7, 959–961.
- BRUCKSTEIN Lajos, *Éjszakai váltás*, [súgó- és rendezőpéldány], Kolozsvári Állami Magyar Színház könyvtára, Sz/865.
- HAJDU Győző, *Éjszakai váltás*, Utunk, 1950/9, máj. 13., 2.
- KISANTAL Tamás, *Az emlékezés és a felejtés helyei: A vészorszak ábrázolása a magyar irodalomban a háború utáni években*, Pécs, Kronosz, 2020.
- KISS-DOBOS László, szerk., [*Kolozsvári játékkrendi regiszter–kézirat*], Bp., 2017. OSZMI.
- KOVÁCS Örs Levente, szerk.; GAJDÓ Tamás, tan., *Át akarta ölelni az egész világot: Harag György színháza*, Bp., MMA, 2020.
- LŐWY Dániel, *A Kálváriától a tragédiáig: Kolozsvár zsidó lakosságának története*, Kolozsvár, Koinónia, 2005.
- LUKÁCS, Mihai, *The Holocaust Theatre in Romania (1941-1958)*, Holocaust: Studii și cercetări, 2019/11, 175–202.
- NÁNAY István, szerk., *Harag György színháza*, Bp., Pesti Szalon, 1992.
- NÁNAY István, szerk., *Rendezte: Harag*, Bp., Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, 2000.
- PETRESCU, Corina L., *Celebration Yiddish Theater in Gheorghe Gheorghiu Dej's Romania*, Revista de Istorie a Evreilor din Romania, 2017/2, 18.
- PLUNKA, Gene A., *Holocaust Drama: The Theater of Atrocity*, New York, Cambridge University Press, 2009.

- ROSENFELD, Alvin H., *A holokauszt vége*, ford. KOVÁCS SZ. Anna, Bp., Gondolat, 2013.
- SADOVEANU, Ion Marin, *Drama și teatrul*, Universul, 1949/240, okt. 14., 3.
- SZŰCS Teri, *A felejtés története: A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben*, Pozsony, Kalligram, 2011.
- TIBORI SZABÓ Zoltán, *Árnyékos oldal*, Kolozsvár, Koinónia, 2007.
- TIBORI SZABÓ Zoltán, *Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948)*, I–II, Korunk, 2004/8, 76–85; 2004/9, 77–88.
- TOMPA Andrea, “From Country X”: *An Early Play and Performance in Hungarian on the Holocaust*, *Holocaust. Studii și cercetări*, 2023/16, 237–251.
- TOMPA Andrea, „Nemzetünk söpredéke”. *Az első (?) magyar holokauszt-darab kolozsvári bemutatója*, *Korunk*, 2023/2, 35–46.
- TOMPA Andrea, *Sokszor nem halunk meg*, Bp., Jelenkor, 2023.

Elektronikusan elérhető források

- GIDÓ Attila, szerk., *Magyar-zsidó viszony a XX. századi Erdélyben*, <https://digiteka.ro/publikacio/magyar-zsido-viszony-a-20-szazadi-erdelyben> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- <https://adevarul.ro/stil-de-viata/stiinta/alfred-bruckstein-profesor-dupa-auschwitz-1803321.html> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- <https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/jewish-resistance> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- <https://freddy.cs.technion.ac.il/life/ludovic-bruckstein/> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- <https://freddy.cs.technion.ac.il/wp-content/uploads/2018/06/Publications.pdf> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- <https://informatia-zilei.ro/ludovic-bruckstein-cel-mai-prolific-scriitor-din-maramures-s-a-nascut-la-27-iulie-1920/> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- <https://star.cimec.ro/> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- <https://www.csillagoshazak.hu/kronologia/1944/majus/1-7> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- <https://www.new-east-archive.org/articles/show/11408/ludovic-bruckstein-jewish-romanian-author-war-communism-holocaust-literature> [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]
- https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=8325828 [Utolsó megtekintés: 2025. 01. 15.]